

Kamil Wasilkiewicz

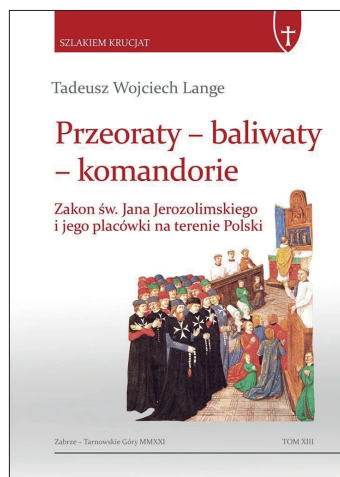
(Poznań-Gniezno)

<https://orcid.org/0000-0002-4435-9766>

JOANNICI W POLSCE

Tadeusz Wojciech Lange, *Przeoraty – baliwaty – komandorie. Zakon św. Jana Jerozolimskiego i jego placówki na terenie Polski*, Wydawnictwo Inforteditions, Szlakiem krucjat, XIII, Zabrze-Tarnowskie Góry 2021, ss. 257.

Tadeusz Wojciech Lange jest anglistą, skandy-nawistą i historykiem. Aktualnie pracuje na stanowisku starszego wykładowcy w Katedrze Skandynawistyki Wydziału Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wśród jego zainteresowań naukowych znajdują się dzieje Suwerennego Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana Jerozolimskiego z Jerozolimy, Rodos i Malty, powszechnie nazywanego zakonem joannitów albo zakonem maltańskim. Obecnie jest on jednym z najbardziej zasłużonych w Polsce badaczy tej problematyki. W dorobku posiada kilkadziesiąt prac naukowych i popularnonaukowych, w tym: „Szpitalnicy, joannici, kawalerowie maltańscy”¹, „Joannici na Pomorzu Gdańskim. Stan badań – interpretacje – próba syntezy”², „Władze II Rzeczypospolitej a Zakon Maltański”³, „Zakon Maltański w Drugiej Rzeczypospolitej 1919-1939”⁴. Podsu-

¹ Lange 1994a; wydanie drugie Warszawa 1999.

² Lange 1994b.

³ Lange 1998.

⁴ Lange 2000.

mowaniem kolejnego etapu jego badań jest publikacja „Przeoraty – baliwaty – komandorie. Zakon św. Jana Jerozolimskiego i jego placówki na terenie Polski”, która ukazała się nakładem Wydawnictwa Inforteditions.

Praca skupia się na przedstawieniu struktur zakonu joannitów, które wykształciły się od XII do XIX w. na obszarze Polski. Składa się ze wstępu, czterech rozdziałów podzielonych na podrozdziały, wykazu literatury oraz indeksu miejscowości, w których były siedziby zakonne.

Rozdział pierwszy pt. „Zakon św. Jana Jerozolimskiego” (s. 9-36) przedstawia w zarysie dzieje joannitów. T.W. Lange opisuje początki ich zgromadzenia, wskazując przy tym szczególną rolę Gerarda Tonque – włoskiego albo francuskiego kupca, uchodzącego za jego założyciela. Następnie odnosi się do procesu przekształcenia bractwa szpitalników w zakon oraz prezentuje jego dynamiczny rozwój, który był możliwy dzięki wsparciu udzielonemu przez papieży: Paschalisa II, Kaliksta II i Innocentego II. Autor przytacza regulę obowiązującą braci św. Jana, ustanowioną według zakonnej tradycji przez mistrza Rajmunda du Puy. Komentując ją, porusza kwestię militaryzacji joannitów, która postępowała co najmniej od lat trzydziestych XII w. Przedstawia też udział szpitalników w walkach o Ziemię Świętą i opisuje ich pobyty na Cyprze, Rodos i Malcie oraz ich zmagania z Turkami. Odnosi się przy tym do przemian organizacyjnych zachodzących w zakonie joannitów, a także do różnych obszarów aktywności jego członków, takich jak szpitalnictwo czy działania morskie. Rozdział kończy opisem upadku zgromadzenia, do którego przyczynił się Napoleon Bonaparte, jego odrodzenia w drugiej połowie XIX w. oraz krótkim przedstawieniem jego dzisiejszej kondycji.

Rozdział drugi pt. „Ziemie Polski w strukturze zakonu św. Jana Jerozolimskiego” (s. 37-86) został poświęcony jednostkom administracyjnym joannitów, które obejmowały dzisiejsze terytorium naszego kraju. T.W. Lange rozpoczyna ich opis od przedstawienia prowincji określanej językiem niemieckim. Nawiązuje do podziału na obszary etnolingwistyczne, jaki wykształcił się w zakonie szpitalników w XIII, a ugruntował w XIV w. Następnie odnosi się do przeoratu Niemiec, do którego należały siedziby zakonne położone na ziemi lubuskiej oraz na Pomorzu. Poświęcone mu fragmenty pracy uzupełnia o zarys dziejów baliwatu brandenburskiego. Była to jednostka administracyjna, która uzyskała autonomię względem przeoratu Niemiec w latach osiemdziesiątych XIV w. W dalszej kolejności T.W. Lange przedstawia prowincję Czech. Obejmowała ona domy zakonne, które znajdowały się na Śląsku. Poszczególne podrozdziały autor uzupełnia zestawieniami zwierzchników wymienionych jednostek. Tę część pracy kończy opisem powstania i funkcjonowania przeoratów Polski oraz Rosji.

Rozdział trzeci nosi tytuł „Komandorie – gospodarcze i religijne zaplecze zakonu św. Jana” (s. 87-114). T.W. Lange wyjaśnia w nim główne zadania podstawowych jednostek administracyjnych zakonu joannitów, których charakter i specyfika

funkcjonowania zależały w dużej mierze od ich lokalizacji. Autor zwraca szczególną uwagę na ich rolę gospodarczą. Następnie prezentuje personel komandorii, opisując poszczególne funkcje pełnione przez członków konwentu: komandora, wicekomandora, szafarza, kapelana, kaznodziei, jałmużnika, szpitalnika, infirmeriusza, przeora, kuchmistrza, mistrza piekarskiego, piwnicznego, klucznika, łaziebnygo, zarządcy i ekonoma. Podkreśla wsparcie konfratrów, czyli osób stowarzyszonych z zakonem, które wykonywały na jego rzecz określone zadania. Uzupełnieniem rozdziału jest opis ubioru joannitów.

Ostatnia część pracy pt. „Fundacje joannickie/maltańskie na ziemiach polskich” (s. 115-246) została podzielona na dwa podrozdziały. Pierwszy zawiera opisy posiadłości szpitalników, które znajdowały się na terenie dzisiejszej Polski, drugi natomiast tych, które były położone w granicach I Rzeczypospolitej. T.W. Lange rozpoczyna rozdział od przedstawienia nadań dokonanych na rzecz joannitów w czasach piastowskich, odnosząc się do powstania domów zakonnych w Zagości⁵, Poznaniu i Niemojewie⁶. Następnie opisuje siedziby i majątki szpitalników położone na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej (Stargard, Kopań⁷, Goleniowo, Suchań, Swobnica, Pęczino, Czaplunek, Machliny, Chwarszczany, Santok, Świdwin, Łągów, Boryszyn, Słońsk, Golice, Sławno, Gościno, Myślino), Pomorzu Gdańskim (Starogard Gdański, Lubiszewo, Skarszewy) oraz na Śląsku (Kłodzko, Tyniec nad Ślężą, Piława, Łosiów, Zawadno, Strzegom, Grobniki, Głubczyce, Koźle⁸, Złotoryja, Brzeg, Lwówek Śląski, Cieplice⁹, Oleśnica Mała, Wrocław, Dzierżoniów). W dalszej kolejności autor prezentuje historię komandorii w Stwołowiczach¹⁰ oraz komandorii polskich powstałych w XVIII stuleciu – również tych, które istniały w przeoracie Rosji.

Prace poświęcone joannitom na ziemiach polskich są niezwykle potrzebne z uwagi na istniejące luki badawcze. Nadal nie zostały dostatecznie zbadane i opisane dzieje wielu siedzib zakonnych oraz jednostek administracyjnych, które obejmowały terytorium naszego kraju w różnych epokach historycznych. Szczególnie słabo opracowano do tej pory losy joannitów w czasach nowożytnych. Należałoby również pochylić się nad różnymi płaszczyznami ich aktywności, takimi jak: działalność gospodarcza, dyplomacja, szpitalnictwo czy duszpasterstwo. Pożądane byłoby zaangażowanie do badań nad joannitami nie tylko historyków, ale również archeologów, antropologów, historyków sztuki oraz, w zależności od problemu, przedstawicieli innych dyscyplin naukowych.

⁵ Stara Zagość, woj. świętokrzyskie, powiat pińczowski, gmina Pińczów.

⁶ Niemojewko, woj. kujawsko-pomorskie, powiat mogileński, gmina Strzelno.

⁷ *Copam, Cypan, Kopan, Copan*; niezidentyfikowana siedziba joannitów na Pomorzu Zachodnim. Zob. Hoogeweg 1925, s. 874; Gahlbeck 1999, s. 2; Rymar 2003, s. 62-63; Klasa 2012, s. 78.

⁸ Ob. część Kędzierzyna-Koźla.

⁹ Ob. część Jeleniej Góry.

¹⁰ Stwołowicze (biał. Сталовічы); Białoruś, rejon baranowicki, obwód brzeski.

Publikacja T.W. Langego nie wypełnia wszystkich tych luk, ale nie taka jest jej rola. To przede wszystkim doskonała praca popularnonaukowa, która ma szansę trafić do szerokiego grona odbiorców. Jej niewątpliwym atutem są syntetyczne i przejrzyste opisy ponad pięćdziesięciu miejsc związanych z joannitami oraz jednostek administracyjnych, którym one podlegały. Na uwagę zasługuje uzupełnienie ich licznymi zestawieniami – wykazami wielkich mistrzów zakonu (s. 26-28), zwierzchników przeoratu Niemiec (s. 42-45), baliwatu brandenburskiego (s. 47-48), przeoratu Czech (s. 53-55) oraz komturów stwołowickich (s. 187-188). W sposób szczególny należy docenić umieszczenie w publikacji prawie dwustu ilustracji, map i fotografii.

Czy książka T.W. Langego ma jakieś wady? Biorąc pod uwagę jej popularnonaukowy charakter – niewiele. W zakresie struktury warto byłoby rozbudować wstęp i wprowadzić zakończenie, którego zdecydowanie zabrakło. Rzuca się też w oczy, że spis treści nie uwzględnia podrozdziałów. Pod względem merytorycznym pracę należy ocenić wysoko, choć w jej kolejnym wydaniu (a mam nadzieję, że takie się ukarze) dobrze byłoby, gdyby autor uwzględnił ustalenia Christiana Gahlbecka¹¹, Barbary Klassy¹², Marka Smolińskiego¹³, Dariusza Wybranowskiego¹⁴ i jeszcze kilku innych osób, które prowadziły badania nad dziejami joannitów na ziemiach polskich.

Drobne niedociągnięcia nie umniejszają wartości publikacji. Z czystym sumieniem polecam ją każdej osobie, która interesuje się zakonami rycerskimi. Dla miłośniczek i miłośników historii joannitów to lektura wręcz obowiązkowa.

Bibliografia

- Gahlbeck Ch. 1999, *Der Oder-Drage-Raum in voraskanischer Zeit. Grosspolen, Schlesien und Pommern im Wettstreit um den Besitz der späteren Neumark*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Zeitschrift für vergleichende und preußische Landesgeschichte 45, s. 1-97.
- Gahlbeck Ch. 2007a, *Grüneberg (Golice). Kommende des Johanniterordens*, [w:] H.D. Heimann, K. Neitmann, W. Schich i in. (red.), *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, 1, Berlin, s. 551-558.
- Gahlbeck Ch. 2007b, *Lagow (Łagów). Kommende des Johanniterordens*, [w:] H.D. Heimann, K. Neitmann, W. Schich i in. (red.), *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, 2, Berlin, s. 723-743.

---

¹¹ Gahlbeck 2007a, 2007b, 2007c, 2014, 2016, 2017.

¹² Klasa 1998, 2000, 2001, 2012.

¹³ Smoliński 2011a, 2011b, 2012, 2013, 2014.

¹⁴ Wybranowski 1999, 2001a, 2001b, 2016.

- Gahlbeck Ch. 2007c, Zielenzig (Sulęcín), Kommende des Templerordens, [w:] H.D. Heimann, K. Neitmann, W. Schich i in. (red.), Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts, 2, Berlin, s. 1338-1344.
- Gahlbeck Ch. 2014, Lagow (Łagów) oder Sonnenburg (Słońsk). Zur Frage der Residenzbildung in der Ballei Brandenburg der Johanniter von 1317 bis 1527, [w:] Ch. Gahlbeck, H.D. Heimann, D. Schumann (red.), Regionalität und Transfergeschichte. Ritterordenskommenden der Templer und Johanniter im nordöstlichen Deutschland und in Polen, Berlin, s. 271-337.
- Gahlbeck Ch. 2016, Strukturreform um der Wirtschaftlichkeit willen? Die Ballei Brandenburg der Johanniter unter Herman von Warberg nach 1350, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 62, s. 97-134.
- Gahlbeck Ch. 2017, Eine Ballei wird evangelisch. Selbstbehauptung und Wandel der Johanniter-Ballei Brandenburg in der Zeit der Reformation und des beginnenden Absolutismus, [w:] E. Bünz, H.D., Heimann, K. Neitmann (red.), Reformationen vor Ort. Christlicher Glaube und konfessionelle Kultur in Brandenburg und Sachsen im 16. Jahrhundert, Berlin, s. 106-134
- Hoogeweg H. 1925, Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern, 2, Stettin.
- Klassa B. 1998, Polscy joannici w XVII wieku, Morze Zjawisk. Pismo Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego 1, s. 15-24.
- Klassa B. 2000, Kazimierz Sprawiedliwy a joannici. Uwagi polemiczne, Studia Historyczne 43, 1, s. 145-161.
- Klassa B. 2001, Zakon joannitów i początki jego obecności w Starogardzie Gdańskim, [w:] H. Paner, J. Stachulski (red.), Szpitalnicy św. Jana na Ziemi Starogardzkiej, Starogard Gdański-Gdańsk, s. 13-50.
- Klassa B. 2012, Siedziby joannitów na ziemiach polskich do 1312 roku, Zielona Góra.
- Lange T.W. 1994a, Szpitalnicy, joannici, kawalerowie maltańscy, Poznań.
- Lange T.W. 1994b, Joannici na Pomorzu Gdańskim. Stan badań – interpretacje – próba syntezy, Zapiski Historyczne 59, 4, s. 7-19.
- Lange T.W. 1998, Władze II Rzeczypospolitej a Zakon Maltański, Przegląd Historyczny 89, 3, s. 431-442.
- Lange T.W. 2000, Zakon Maltański w Drugiej Rzeczypospolitej 1919-1939, Poznań.
- Smoliński M. 2011a, Krajobraz sporu. Joannici wobec Władysława Łokietka, Jana Luksemburskiego i książąt śląskich w latach dwudziestych i na początku trzydziestych XIV wieku, [w:] J. Sochacki, A. Teterycz-Puzio (red.), A Pomerania ad ultimas terras. Studia ofiarowane Barbarze Popielas-Szultce w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej, Słupsk, s. 333-349.
- Smoliński M. 2011b, Die Johanniter und die Eroberung Pommerellens durch den Deutschen Orden, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 16, s. 105-124.
- Smoliński M. 2012, Sąsiedztwo cystersów z Pelplina oraz joannitów z Lubiszewa i Skarszew w świetle *Kroniki pelpińskiej*, Rydwan. Roczniki Muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim 7, s. 97-111.
- Smoliński M. 2013, Joannici wobec polityki Kazimierza Wielkiego w latach 30. XIV wieku, Studia z Dziejów Średniowiecza 17, s. 181-206.
- Smoliński M. 2014, Zur Geschichte der Johanniter und ihrer politischen Rolle in Polen bis zum Jahre 1370, [w:] Ch. Gahlbeck, H.D. Heimann, D. Schumann (red.), Regionalität und Transfergeschichte. Ritterordenskommenden der Templer und Johanniter im nordöstlichen Deutschland und in Polen, Berlin, s. 77-90.

- Wybranowski D. 1999, Fundacja komandorii joannitów w Goleniowie na tle stosunków księcia Bogusława IV z zakonami rycerskimi w latach 1280-1291, *Przegląd Zachodniopomorski* 14, 3, s. 9-23.
- Wybranowski D. 2001a, Recepcja idei wypraw krzyżowych i echa „misji pruskiej” na Pomorzu Zachodnim w XII-XIII wieku, *Przegląd Zachodniopomorski* 16, 4, s. 7-36.
- Wybranowski D. 2001b, Jeszcze raz o konflikcie Barnima I z joannitami ze Stargardu i Korytowa z lat 1268-1271. Próba identyfikacji osób wasali książęcych z dokumentów Alberta Wielkiego, *Przegląd Zachodniopomorski* 16, 3, 2001, s. 7-40.
- Wybranowski D. 2016, Działalność i skład osobowy domów zakonu joannitów w Księstwie Pomorskim w pierwszej połowie XIV wieku, *Studia z Dziejów Średniowiecza* 20, s. 339-370.